

PRIKAZI I OSVRTI

Iskušenja demokratije u obrazovanju

Zoran Avramović, *Aporije obrazovanja za demokratiju*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd 2006.

Od desetak do sada objavljenih knjiga Zorana Avramovića, ova je četvrta iz oblasti obrazovanja. Ona je još jedan dokaz autorove profesionalne i istraživačke istrajnosti. Izraz „aporije“ autor je uzeo simbolično, da bi istakao teškoće demokratije u savremenom svetu, a tim veće u obrazovanju (mada u tekstu upotrebljava i „antinomije“, „protivrečnosti“, pa i „iskušenja“). U uvodnom poglavlju te teškoće su navedene samo ilustrativno: kriza demokratije u savremenom društvu, stara enigma individualnih prava i kolektivnog identiteta, dileme normativnog i iskustvenog, tj. projektovanog i dostignutog i slično. Knjiga sadrži dvanaest poglavlja (računajući uvodno i zaključno), čiji ćemo sadržaj, radi konciznosti, sažeti u tri tematska bloka – jedan istorijski, drugi pojmovno-analitički i treći o selektivnoj recepciji savremene demokratije i „globalističkog obrazovanja“.

* * *

Autor je dobro postupio što je knjigu započeo istorijskim pregledom obrazovanja u Srbiji tokom dva veka, jer teorijskim razmatranjima treba da prethode istorijska. Za takav pristup već je obavio istraživanje i izložio ga u prilogu zborniku *Dva veka obrazovanja u Srbiji* (IPI, Beograd 2005). Sledi da je Srbija u svome dvovekovnom razvitku imala problem emancipacije i obrazovanja, zbog permanentnog jačanja

politizacije (političke dominacije) i samo izuzetno povratnog uticaja, u retkim fazama delovanja emancipovane i legalne opozicije. Taj deo je proširen temom o udelu naučnog znanja u „istorijskom identitetu“ i pogrešnom opredeljenju Srbije za jugoslovenstvo. Ovde se možemo upitati da li je takvo opredeljenje proisteklo samo iz nedovoljnog, tj. *pogrešnog* znanja (precenjivanje jezičke sličnosti, potcenjivanje verskih, nacionalnih i regionalnih razlika). Jer, u izboru istorijskih alternativa presuđuju uverenja, a ona sadrže, pored znanja, i ideale, interese, predrasude i druge utopijske elemente (kako inače objasniti da i danas ima Jugoslovena). Dakle, u pitanju je jedan složeniji, „mešani srpsko-jugoslovenski identitet“, „mešavina realizma i misticizma“ (str. 36). Istorija inače obiluje takvim „mešancima“ – svojevremeno projekat „naučnog socijalizma“, danas možda evropska integracija, što će tek izaći na videlo. Naravno, sve to ne osporava niti umanjuje značaj obrazovanja za istorijsku svest ili za raspoznavanje „obrazovnog diskontinuiteta“, na osnovu čega je autor izveo „tri različita kolektivno-vaspitna obrasca“: srpski, jugoslovenski i građanski (str. 54-55).

Izvesne dopune ovog teorijskog okvira nalaze se u prvom delu poglavlja „Demokratija i kritička svest“ (str. 125-134). Radi se o značaju kritičke svesti za utvrđivanje nedemokratskih (autoritarnih) struktura, pojava i tendencija, s impli-

kacijom da je racionalnost merilo demokratije. Pri tome, autor ističe udeo tradicionalnog u fazama razvoja „srpske demokratske kulture“ i „kvaliteta političke demokratije“. Jednim delom to je na onoj liniji isticanja znanja prilikom odabira istorijske alternative; drugim delom to je kontinuitet „psihičkog faktora“, povremeno prave „provale psihologije“ u borbi za vlast, i to za položaje u izvršnoj vlasti. Ovo može da bude „kopča“ za udeo srpskog mentaliteta u poslednjim tragičnim zbivanjima građanskog rata, danas često istican u radovima publicista, literata i psihologa. Ta „mentalitetska verzija“ dostigla je širok raspon, od „srpskog endemskog nacionalizma“ i istorijskog kontinuiteta od „Načertanija“ do Memoranduma SANU (publicisti „Helsinške povelje“), do srpske „mafije sa nacionalističkom zastavom“ (Havel); drugi pominju „odsustvo duhovnog potencijala“, površnost, inačenje kao ekspresiju arogancije i predrasuda; treći ukazuju na sklonost ka „izdržavanom društvu“ i izbegavanju „tvrdog rada“, naposljetku i aktuelno „tranziciono/demokratsko udvořištvo“. Z. Avramović nije preuzeo taj eksplikativni obrazac, održao je istorijski pristup i globalnu analizu. Zato knjigu treba čitati u celini.

* * *

Avramović je kompletirao pojmovno-analitičku matricu demokratije: koncepcije i odrednice demokratije, demokratija u političkim i drugim projektima i organizacijama, „edukativna strategija i vaspitne komponente“, uloga škole u obrazovanju za demokratiju. Teškoće se još povećavaju, ne samo zbog više ovakvih sektora nego i kada se uvedu kategorije *znanja, mišljenja, vrednosti i ideologije*. Taj komplet autor rezimira u sledećem: „Znanje za demo-

kratiju treba da formuliše ono što je *opšte* pojmovno jezgro demokratije, što je njen saznajni minimum koji je relevantan za sve sisteme koji se deklarišu demokratskim vrednostima, ali i na *nacionalne* korene demokratskih shvatanja, na obrasce političke kulture koji su karakteristični za nacionalnu zajednicu“ (str. 87, podvukao Z.A.). To bi trebalo da je „univerzalna dimenzija demokratije“. Druge osobenosti se odnose na „jezik demokratije“ (str. 97-107).

Autoru su poznate slabosti normativnog izlaganja i zato dodaje dopunu o „antinomijskoj prirodi osnovnih demokratskih vrednosti“, kao i pitanje o konfrontaciji „*reči i dela*“ (podvukao Z.A., str. 98). To je svakako na mestu, jer znamo kako je donedavno favorizovana jedna doktrina (marksizam) i normativna verzija „socijalističkog samoupravljanja“. Efekti su bili u minimalnoj recepciji i odbojnosti prema toj nastavi zbog stalnog ponavljanja. Danas su istom riziku izloženi nastavni programi u delovima o demokratiji i „evropskom putu Srbije“. To je jedna antinomija demokratije u obrazovanju, naročito na srednjem stupnju i naročito za pisce školskih udžbenika.

Sličan lament važi i za političku ličnost u demokratskom poretku, pogotovo ako se predstavi samo u pozitivnim osobinama (sposobnost za smanjivanje tenzija, poznavanje demokratske procedure, doslednost u „služenju narodu“, javni altruizam, demokratsko obrazovanje, razvijena socijalna inteligencija i dr.). Pri tome je štampa puna negativnih primera i slučajeva iz političkog života. U pomoć pristižu i psiholozi, preporučujući „podsticajno liderstvo“, zasnovano na „sposobnostima emocionalne inteligencije“, koje se inače stiču putem „samousmerenog učenja“ i dr. Pandan ovom normativizmu dobro dođe problematika o bio-psihološkim potencijalima za formiranje autoritarne ličnosti u

demokratskom poretku (str. 118-120), s naglaskom na „mesijanstvu velikih uloga“ i „ideji vodilji“ kao podlozi za hvalospjev „svom sistemu“ (ibid.). U produžetku tog ideološkog sledi stranački konformizam, poput nekadašnje „partijnosti“, sa svim već poznatim obeležjima „režimskog čoveka“. Praznine i površnosti u izlaganju ove problematike mogu da popune samo sociološka i politikološka empirijska istraživanja o novim elitama. U formiranju profila nove javne političke ličnosti za sada su evidentni afiniteti porodičnog porekla, obrazovanja i karijerizma, potom povezanost retoričke i manipulativne sposobnosti, ideološki oportunistički sa stranačkim pragmatizmom. I ako se sve to uzme u obzir, može se naslutiti odgovor na autorovo pitanje o mogućnosti/ograničenosti demokratske ličnosti u „političkom poretku koji je nužno do izvesne mere autoritaran“ (str. 122).

* * *

Pre nego što će pristupiti razmatranju globalizma/savremenog društva iz perspektive tokova demokratije, Avramović je dao jednu (skraćenu) suštinsku definiciju demokratije. Navodno, „demokratski identitet“ čine dva segmenta: „jednaki uslovi za sve“ i liberalističke ideje kao kvintesenca svih standardnih demokratskih vrednosti i instituta. Time je vrednosni supstrat demokratije probio okvire države i nacije, sa njima se zapravo poravnao.

Ovakvo vrednosno poravnanje neće prihvatiti zastupnici nacionalnih prioriteta. Moglo bi se reći da je takva odrednica „idealno-tipska“ (nema egzemplara), što bi bila da je kompletna. Ovako, u segmentima, ona je kriteriološka, primerna za tipologiju demokratskih poredaka i aktuelne analize savremenog društva. Pri tome, naravno, postoji i rizik da se jednim segmentom

legitimiše demokratski poredak. Autor ima u vidu takve okolnosti, pa će razmotriti problem „globalizacije demokratije“ i mogućnost „demokratskog samoimenovanja“ (u nas skoro i diskretno lansiran „demokratski kapitalizam“, pa s tim u vezi i „globalističko obrazovanje“. S obzirom na sve, kao i na to da svaki demokratski poredak sadrži dozu autoritarnosti, autor je zaključio da „demokratski poredak ne garantuje demokratsku vaspitnu orijentaciju ličnosti i grupa“ (str. 153).

* * *

Dvadeseti vek je obeležio trijumf demokratije nad totalitarizmom. Ali se unutar demokratskih poredaka izgrađivalo sistematsko prenebraganje demokratskih standarda (prekoračenje nadležnosti, izigravanje procedure, „zakidanje“ individualnih i kolektivnih prava, ideološke i političke mahinacije i dr.). Porast konfliktnosti, presudno posredovanje novca u politici, pasivizacija glasačke mase i drugo, neke su od posledica tog probijanja demokratskih okvira i nadmoći sile u službi vladajućih socijalnih struktura. To je ono „drugo lice demokratije“ (Z. Avramović, *Drugo lice demokratije*, Filip Višnjić, Beograd 1998), u kritičkom rečniku „instrumentalizovane demokratije“, „upotrebljive“ i „manipulativne“, usavršene većma u SAD.

To „uzlazno padanje demokratije“, svakako protivrečno, prenosi se i na spoljašnji plan, naravno, u praksi velikih sila. „Instrumentalizacija demokratije“ postaje „spoljašnja“, nametnuta iz interesnih razloga (sirovine, energija i dr.). Osnova ekspanzije je u tokovima globalizacije; „moderna demokratija“ tako uključuje ideološke, političke, ekonomske i vojno-strateške komponente. Njeni derivati su „desuverenizacija“, odnosno „ograničeni suverenitet“ i „humanitarna vojna inter-

vencija“, „pravo preventivnog udara“ i dr. U sklopu takve ekspanzivne politike, „moderna demokratija“ postaje „demokratski kolonijalizam“ i „demokratski imperijalizam“; degradiraju se proklamovane vrednosti (ljudska, nacionalna i individualna prava); formalizuju se i profanizuju demokratske institucije i obaveze koje im značenjski odgovaraju. U tekućoj jezičkoj/medijskoj komunikaciji stvara se nov kritički vokabular i parodične sintagme.

Naravno da ovakav *globalizam* zahvata i obrazovanje, ono takođe postaje „*globalističko obrazovanje*“. Jedno lice tog obrazovanja je propagiranje novih demokratskih znamenja (prethodna razmatranja autorova, deskriptivne i suštinske odrednice, demokratska ličnost i dr.). Drugo lice je „globalistička demokratija“, u smislu apologete i ideološke indoktrinacije. Autor upravo to ističe: „Obrazovanje za demokratiju nije prosta aplikacija programa demokratije, jer bi tada bila na delu indoktrinacija“ (str. 191). To obrazovanje, dakle, mora da uključi kritičke refleksije, iskustvo a ne samo model; ono podrazumeva otpor skrivenoj indoktrinaciji koja odgovara interesima svetskih moćnika.

* * *

Raspad socijalističkih društvenih sistema definitivno je razočarao one koji su verovali da se putem postepene demokratizacije (funkcionalizovano samoupravljanje, slabašna i zakasnela „perestrojka“) može prevazići systemska autoritarnost. Oni su sada pred izradom novog socijalističkog projekta, ali nezamislivog bez fundamentalnih demokratskih vrednosti i institucija.

Apologete savremene demokratije u sličnoj su dilemi, suočeni s „instrumentalizovanim demokratijom“, naročito kada je u pitanju njena „izvozna“ varijanta. Plima antiamerikanizma je očigledna, na Bliskom istoku označena kao „sveti rat“, a rastu i sumnje u evropski integralizam.

Svoje istorijske i aktuelne perspektive Zoran Avramović je zaključio takvim rezervama i uopšte mogućnostima „remplovane demokratije“, odnosno potencijalima samoobmane. Otuda potreba za argumentovanim kritikom, a to svakako važi i za oblast obrazovanja.

Miodrag Ranković

Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, Čigoja, Beograd, 2006.

Ništa nije očiglednije nego da živimo u vremenu eksplozije najrazličitijih i sudarajućih vizura prošlosti. Manje je očigledno da smo u tom mnoštvu zapravo opsednuti opštim «gubitkom prošlosti» (Kuljić, 2006:108). Naime, nisu više trajni postojanost i kontinuitet, već sve neuhvatljivije promene i krize, koje navode da u nastaloj praznini, u ubrzanim društvenim i kulturnim procesima, u prošlosti počinjemo da tražimo, da se «sećamo», «otkrivamo», «naziremo» utrte puteve i putokaze, da «predviđamo» iz prošlosti, da pretražujemo

svoje sopstvene «zaborave», neki put starije od sopstvenog pamćenja. Ukratko, prošlost je postala riznica izmišljanja postojanosti i izvesnosti.

To je fenomen koji je počeo da zahvata sve pore društva – javno mnjenje i popularnu kulturu, političku sferu, naučni jezik i produkciju istorijskog znanja, privatna, kao i kolektivna i normirana državna sećanja. Sada više nemamo prosto prošlost za sobom, već pomične koordinate između «prošle budućnosti», «sadašnje prošlosti», «buduće prošlosti», kolebljivu razliku